

Pungmejse (*Remiz pendulinus* (L.)) som ynglefugl i Danmark*

Af

FINN SALOMONSEN

(With a Summary in English: *Penduline Tit* (*Remiz pendulinus* (L.)) as a *Breeding-Bird in Denmark.*)

Den 26. september i år (1964) var repræsentant BØRGE FÜRST-HANSEN i færd med at anlægge en sti gennem det fire tønder land store område af Porsemosen, ved Ledøje vestfor København, som er i hans besiddelse og som han anvender som jagtterræn. Han havde ryddet adskillig rørskov og pilekrat og var nået frem til et stort birketræ, som han selv for mange år siden havde plantet, og som stod en halv snes meter fra åen, der løber gennem mosen. Under afsavningen af de nedre grene af birketræet opdagede FÜRST-HANSEN en ejendommelig dannelse som hang i nogle kviste ca. 180 cm over jorden. Han troede, at det drejede sig om en hvepserede, og efter forsigtigt – ved at banke på grenen – at have forvisset sig om, at der ikke mere på dette sene tidspunkt på året var nogen hvepse tilbage i boet, savede han den pågældende gren af. Det viste sig da, at den formentlige hvepserede var en højst ejendommelig fuglerede, som var FÜRST-HANSEN ganske ubekendt. Han klippede derfor den tynde kvist af, hvori reden hang, og fandt da, at reden indeholdt seks hvidlige fugleæg. Både rede og æg tog han derefter med til Zoologisk Museum til bestemmelse og undersøgelse. Æggene blev lidt skødesløst anbragt i en tændstikæske, og de to blev knust, men de fire andre var intakte.

Reden og æggene tilhørte Pungmejse (*Remiz pendulinus*), en art som ikke tidligere var truffet i Danmark, og fundet var derfor af betydelig interesse. Den følgende

dag var jeg sammen med flere andre ornithologer på besøg i mosen, under hr. FÜRST-HANSENS førerskab, for at se nærmere på det sted, hvor Pungmejse havde ynglet. Lokaliteten var for så vidt typisk for denne art. Mosen består her af udstrakte rørskove, der står i ofte knædybt vand, afbrudt af større klarer med dybere vand, og med spredte pilekrat og ganske enkelte (plantede) birketræer. Selve rede-træet er en ret stor, enligt stående dunbirk (*Betula pubescens*), som rager godt op i landskabet (fig. 1). Den står på tørt land, midt på den omtalte sti, hvor vegetationen nu er fjernet, men blot en meter fra den er der rørskove voksende på en vanddybde af 20–30 cm. De nedre grene af birken var jo desværre afsavede, og man kan på billedet fig. 2 se grenstumperne rage ud fra birkestammen i en 4–5 meters højde. På dette billede viser hr. FÜRST-HANSEN pungmejseredens omtrentlige position, da han fandt den et par dage i forvejen.

Den fundne pungmejserede, der uden sammenligning kan betegnes som den forunderligste og mest kunstfærdige rede nogensinde bygget af en fugl indenfor Danmarks grænser, er en kolbe- eller ægformet dannelse, der godt kan ligne en middelalderlig pengepung, men dog bedre kan beskrives som en rummelig, regelmæssig oval pose. I den øverste tredjedel sidder et indgangsrør, som vender skråt nedad. Reden er afbildet fra siden og

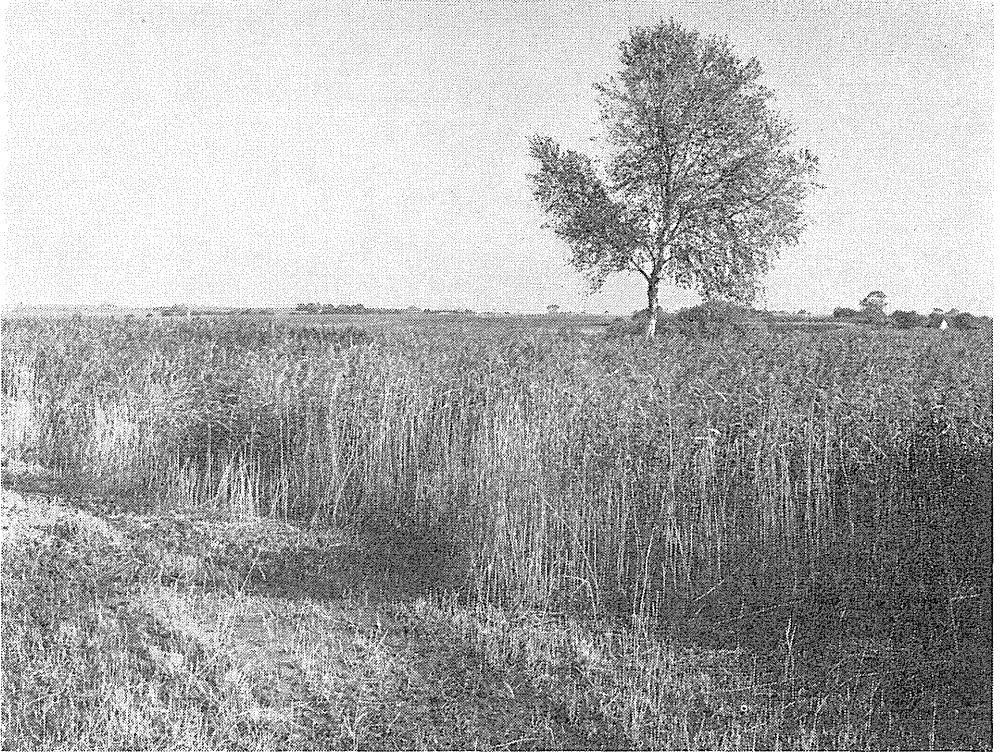

Fig. 1. Porsemosen ved Ledøje, med birketræet hvori Pungmejsereden fandtes.
The marsh Porsemosen, at Ledøje, with the birch in which the nest of the Penduline Tit was found.

skråt nedefra i fig. 3, så man ser rede-rørets fuldstændigt cirkelrunde indgangs-åbning. Reden er 15 cm høj og 10 cm bred, indgangsrøret 7–8 cm langt, indgangshullet 2,5 cm i diameter. Reden er ophængt i en slags stilk af plantetrevler, som er viklet omkring birkekvissten over en længde af 11 cm, således at hele rede-dannelsens højde bliver 26 cm. Reden består af et filtagtigt stof, ret blødt men alligevel fast og hårdt sammenvævet. Filt-lagets tykkelse er 0,8–1,1 cm. Byggestoffet er frøuld af pil (*Salix sp.*), en underordnet del muligvis dog også af dunhammer (*Typha sp.*). Frøulden er vævet sammen af plantefibre, der for størstedelens vedkommende stammer fra mosens halvgræsser. Det er rester af de visne, dekomponerede vinterstandere, som fuglene har samlet,

ofte er det de baststrengene som ledsager ledningsstrengene i stængler og blade. Særligt stride græsarter kan også have ydet bidrag til redens plantefibre, måske også Dunhammer, men en nøjere analyse er ikke foretaget.

Det fremgår af figur 3, at reden er ophængt i en spinkel, kun få mm tyk kvist, der gennem redens vægt er tynget ned til lodret stilling. Gennem den lange stilk af plantefibre er reden solidt forankret til kvisten, og desuden indgår de to nederste sidekviste, en på hver side, som støtte for reden, idet byggematerialet i den øverste tredjedel af reden er viklet og flettet omkring disse kviste, hvorved reden bliver meget solidt fæstet til kvistene. Dette ses bedst på fig. 3 til højre.

Som nævnt indeholdt reden seks æg,

hvilket er en almindelig kuldstørrelse hos Pungmejsen, omend syv æg er det hyppigste. Æggene var tomme, i den forstand at indholdet var ganske indtørret og meget vanskeligt eller helt umuligt at fjerne i disse meget tyndskallede æg. Forrådnelsesprocesserne havde medført, at der var et stort overtryk i æggene, og disse ville uden tvivl inden længe være revnet eller sprængt. Som følge af deres skrøbelighed blev to af æggene ødelagt under transporten, som omtalt. Æggenes tilstand var typisk for et kuld der er blevet forladt inden rugningen er kommet rigtigt i gang og som har været overladt til sig selv i flere måneder. De fire æg, som nu befinder sig på Zoologisk Museum, er afbildet på fig. 4 sammen med samme antal tilhørende to af Pungmejsens nære slægtninge, nemlig Halemejsen (foroven) og Sortmejsen (forneden). Det ses, at Pungmejsens æg, i modsætning til de andre mejsjeæg er uplettete, mat-hvide, og at de desuden er relativt længere og slankere. Målene for de fire æg er henholdsvis $16,3 \times 11,3$ mm, $16,2 \times 11,1$ mm, $16,3 \times 10,9$ mm og $15,8 \times 11,1$ mm; gennemsnittet er $16,15 \times 11,10$ mm.

Hr. FÜRST-HANSEN fortalte mig, at han ikke havde bemærket fuglene i løbet af foråret, mens de byggede rede, skønt han hver søndag var ude i sit terræn, men dels havde han ikke set særligt på småfuglene, dels var området, hvori reden blev bygget, dengang tæt dækket af rørskov og pilekrat, som først blev ryddet i september. Jeg kunne ikke få reden til Zoologisk Museum, idet hr. FÜRST-HANSEN ønskede at beholde den som minde om begivenheden. Og en begivenhed er der jo tale om, når denne sydlige art giver sig til at yngle her i landet. Nu kan man naturligvis diskutere, om det er korrekt når jeg i overskriften til denne lille beretning omtaler Pungmejsen som »ynglefugl« i Danmark, idet jo ingen unger blev udruget. Dette er efter min mening imidlertid en strid om ord. Hovedsagen er, at den meget komplicerede rede blev færdigbygget og et fuldt kuld

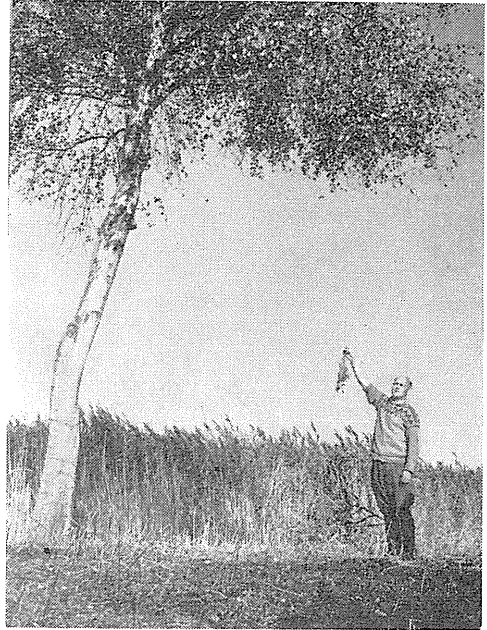

Fig. 2. Pungmejsjeredens position da den blev fundet. De omgivende grene var blevet fjernet et par dage i forvejen.

The position of the Penduline Tit's nest when discovered. The surrounding branches were removed a few days previously.

blev lagt, selvom så ynglecycclus ikke blev ført til afslutning.

Pungmejsen er i sin nominatform en subtropisk fugl, der som ynglende er udbredt i Syd- og Østspanien, Sydfrankrig (Rhônedeltaet), Italien med Sicilien, Østrig, Checkoslovakiet, Sydøsttyskland, det sydlige Polen, Ungarn, Balkanhalvøen, mod øst til det sydlige Letland, Mellem- og Sydrusland og det vestlige Lilleasien. Længere mod øst er den erstattet af andre former, der er udbredt i Lilleasien, Iran, Sydøstrusland og Sydvestsibirien. Andre former af Pungmejsjer er udbredt fra Turkestan og Afghanistan gennem Sydsibirien til Manchuriet og Nordkina, men disse er så afvigende, og synes ved Aralsøen at yngle sammen med *pendulinus* uden at blande sig med den, at det er et spørgsmål, om det ikke ville

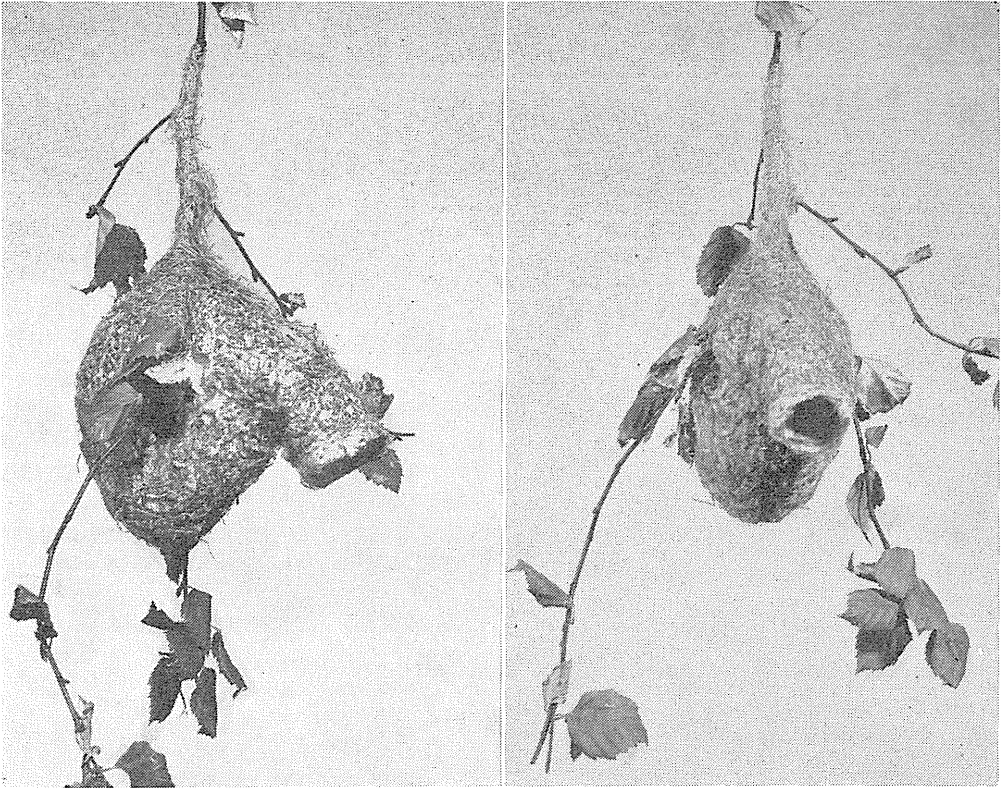

Fig. 3. Pungmejsereden fra Porsemosen, set fra siden (til venstre), og set skråt nedefra, visende indgangshullet (til højre).

The nest of the Penduline Tit from Porsemosen, side-view (left), and showing entrance, viewed somewhat from below (right).

være mest korrekt at opfatte dem som særlige arter. Jfr. VAURIE 1959, p. 547. Den er udbredt langs vegetationsrige fersk- og brakvandsområder med udstrakte rørskove og spredte bevoksninger af pil, poppel og andre løvtræer. Reden anbringes frithængende i en pil, poppel, birk, tamarisk eller andre træer, fra omkring 2 meters til 13 meters højde, i reglen over vand, men undertiden (som i nærværende tilfælde) over sumpet land nær vand. En sjælden gang kan den også anbringe reden i selve rørene. Den er nærmest strejffugl, der om vinteren kan foretage ret omfattende vandringer, men om egentligt træk er der ikke tale.

I det sydlige Mellemeuropa ankommer ynglefuglene til redepladsen i april, og

hannen er først alene om at bygge reden; senere slutter hunnen sig til den. Det varer mindst et par uger at gøre reden færdig. De 5–8, oftest 7, æg lægges i slutningen af april eller i den første tredjedel af maj. Rugetiden er 12–15 dage; kun hunnen ruger. Jfr. NIETHAMMER 1937, p. 242–243.

En særlig interesse er knyttet til Pungmejsens optræden i vore nabolande. Nordligst når den som ynglefugl i Polen, hvor den i det tidligere Østprøjsen når Østersøkysten, dog kun uregelmæssigt og i meget ringe tal. Længere mod vest er enkelte par truffet ynglende ved Oders nedre løb, bl. a. ved Stettin og Madü Sø, men den kan i disse egne dog kun betegnes som en undtagelsesvis ynglefugl. I Mecklenburg er den blot truffet én gang som ynglende, så

langt tilbage som omkring 1871, da en forladt rede blev fundet i august (KUHK 1939, p. 76). I det nordlige Vesttyskland er Pungmejsen ikke truffet, bortset fra at en rede »angeblich« blev fundet ved Rendsborg i Holsten vinteren 1924/25 (NIETHAMMER, *loc. cit.*, p. 240). Endvidere er forladte reder blevet fundet i Holsten i 1955 og igen i 1962 (BECKMANN 1964, p. 75). Lige så lidt som i Danmark er Pungmejsen tidligere truffet i Norge og Sverige, men den er konstateret to gange i det sydlige Finland, idet en redebyggende han blev iagttaget ved Tavastehus (Hämeenlinna) i slutningen af maj 1954, og et individ blev iagttaget ved Tammerfors (Tampere) den 26. august 1961 (SALOMONSEN 1963, p. 314).

På baggrund af redefundet ved København 1964 er det yderst interessant, at Pungmejsen også samtidigt har vist sig andetsteds i landet. Den 24. april 1964 og igen den næste dag blev et individ iagttaget ved Hundsemyre på Bornholm (PEDERSEN, A., SILLEHOVED, S. P. og MELCHIOR-HANSEN, R., 1965). De tre iagttagere havde god lejlighed til at studere fuglen nærmere. Den sad fortrinsvis i pilebuske eller pillede i frøene af dunhammer, hvilket kunne tyde på begyndende indsamling af redemateriale.

Skal man forsøge at rekonstruere, hvad der har ligget til grund for denne overraskende forekomst af Pungmejsjer her i landet, må man først udelukke den ganske vist fjerntliggende mulighed, at det kan have drejet sig om undslupne burfugle. Pungmejsen findes ikke i Zoologisk Have eller hos nogen dyrehandler, efter hvad dr. phil. HOLGER POULSEN oplyser mig om. Den holdes heller ikke som burfugl, hverken her eller i vore nabolande og er overhovedet ikke nævnt i de gængse værker om stuefugle. For at være helt på den sikre side har jeg drøftet sagen med formanden for landsforeningen »Foreningen for Fuglevenner«, ALBRECHT-MØLLER, der på min opfordring venligst har indrykket

en anmodning i foreningens månedsblad om meddelelse af oplysninger om eventuelt undslupne Pungmejsjer (ALBRECHT-MØLLER 1964, p. 28–29).

Selv inden der endnu kan være indløbet oplysninger om Pungmejsen som burfugl, tror jeg ikke man går forkert i byen, hvis man antager, at de i Danmark trufne fugle er vildtlevende individer. Grunden til deres forekomst her i landet beror utvivlsomt på klimatiske forhold, idet disse netop i år var særlig gunstige for en optræden af denne og lignende arter. Det må erindres, at Pungmejsen er en art tilpasset til subtropiske eller kontinentalt tempererede klimaforhold, d.v.s. høj varme og ringe nedbør i yngletiden. Vi ved at Pungmejsen opholdt sig på Bornholm i slutningen af april, og ved sammenligning med de kendte yngledata fra Polen må man formode, at reden ved København er bygget og æggene lagt i den første halvdel af maj. Hvordan var klimaforholdene

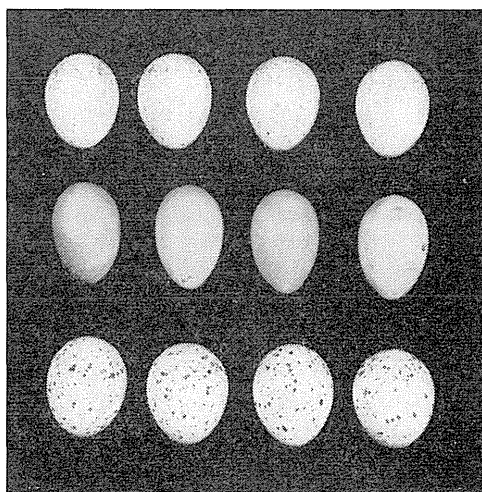

Fig. 4. Fire af de seks æg af Pungmejsen, fundet i reden fra Porsemosen (midterste række), sammenlignet med æg af Halemejsje, *Aegithalos caudatus* (foroven) og Sortmejsje, *Parus ater* (forneden).

Four of the six eggs of the Penduline Tit, found in the nest from Porsemosen (middle row), compared with eggs of the Long-tailed Tit, *Aegithalos caudatus* (upper row) and the Coal Tit, *Parus ater* (lower row).

i denne periode? Både april og maj var karakteriseret ved en exceptionel høj varme, hvilket bl. a. fik løvspringet til at foregå tidligere end normalt. I begge månederne var middeltemperaturen 1° C. højere end normalen, hvilket under vore klimaforhold må siges at være en betydelig afvigelse. Ligeledes var i begge månederne nedbøren meget ringe, blot omkring to tredjedele af det normale, på Bornholm endog kun omkring halvdelen. Antallet solskinstimer var dog ikke forøget, men lå på omkring det normale. Vindstyrken var som regel ringe (3–4), vindretningen oftest S.V., undertiden V. I juni fandt en betydelig ændring sted af det meteorologiske billede. Varmen aftog relativt og afveg ikke længere fra normalen, nedbøren tiltog stærkt og var på Øerne omkring 25% større end gennemsnittet, og på Bornholm endog ca. 50% større.

Det er derfor sandsynligt, at den stærkt kontinentalt prægede klimasituation med stærk varme og ringe nedbør, som herskede her i landet i april–maj, har været medvirkende til eller rimeligvis har været den udslagsgivende grund til at Pungmejsen indfandt sig her i landet. Det er på denne tid af året, at denne art efter vinterens strejftog opsøger egnede ynglepladser, og yngre fugle, som ikke tidligere har ynglet, kan da slå sig ned i nye områder, vel at mærke indenfor områder som klimatisk svarer til de forhold, som de er tilpasset til. Klimaforholdene var altså endog så gunstige for Pungmejsen i denne periode, at den kunne påbegynde sin ynglecycclus og nå så langt som lægningen af hele sit ægkuld. Når den derefter måtte give op, idet den kun lige kan have påbegyndt rugningen inden den forlod kullet, så er dette også en naturlig konsekvens af de klimatiske forhold. I de kontinentale områder, i hvilke Pungmejsen yngler i Polen og længere mod sydøst, stiger varmen meget stærkt i maj måned, mens temperaturstigningen her i landet er langt mindre og foregår langsommere. Som

nævnt var temperaturen i hele april–maj omkring 1° C. over den normale middeltemperatur, d.v.s. selve stigningen i temperaturen (og dermed i varmemængden) afveg ikke fra det sædvanlige, hvorfor klimaet før eller senere vil blive opfattet som for køligt af de mere kontinentalt indstillede arter. Dette vil først og fremmest resultere i en afbrydelse af ynglecycclus, idet denne i højere grad end de fleste andre funktioner er følsom overfor ændringer i de ydre påvirkninger.

Det kan tilføjes, at de specielle klimaforhold i foråret 1964 også fik andre kontinentale arter til at indfinde sig i Danmark, deriblandt Savisangeren (*Locustella luscinioides*), som ikke tidligere med sikkerhed var truffet her i landet. Den hyppige optræden af Engsnarren (*Crex crex*) – som ynglede flere steder – og af Vagtelen (*Coturnix coturnix*) i samme tidsrum må ligeledes være fremkaldt af de særlige klimaforhold i foråret 1964.

Mulighederne for, at en art skal sprede sig til nye områder er naturligvis stærkt forøgede, hvis arten i forvejen er ved at ekspandere. Dette ser ud til at være tilfældet med Pungmejsen og forøvrigt også med Savisangeren, idet begge disse arter i de senere år er tiltaget stærkt i Polen, hvorfra de i Danmark trufne individer utvivlsomt stammer. Ved den store Goplo Sø i det centrale Polen, der har udstrakte rørskov og spredt trævækst, fandtes i 1930 blot en enkelt rede af Pungmejsen, mens den nu optræder talrigt på mange lokaliteter. Savisangeren, som var ganske ukendt i dette område før 1939, er nu talrig (CZARNECKI 1962, p. 193). Denne tiltagen står rimeligvis i forbindelse med klimaændringen, men selvom denne vedvarer i de følgende år, er det nok tvivlsomt om Pungmejsen vil fæste varigt bo i Danmark. Klimaet her i landet er for maritimt for den, og skal den blive ynglefugl hos os, vil det enten kræve en stærk ændring af klimaet i kontinental retning, hvilket absolut ikke er at vente, eller en forandring i den

polske bestands arveanlæg, og en sådan forandring er hos de fleste arter erfaringsmæssig en overordentlig langvarig og vanskelig proces.

Jeg er megen tak skyldig til prof. dr. phil. TYGE BÖCHER, prof. dr. phil. THORVALD SØRENSEN og

lektor cand. mag. KNUD JACOBSEN for bestemmelse af pungmejseredens plantedele, til cand. mag. K. M. JENSEN for meteorologiske oplysninger, til læge SVEND NORUP for præparation og måling af Pungmejseens æg og til cand. mag. N. O. PREUSS for henvisningen til CZARNECKIS afhandling. Fotografierne er optaget af Zoologisk Museum, fig. 1–2 af IB TRAP-LIND, fig. 3–4 af H. V. CHRISTENSEN.

SUMMARY IN ENGLISH

Penduline Tit (Remiz pendulinus (L.)) as a Breeding-Bird in Denmark.

On September 26, 1964 a deserted nest of the Penduline Tit was discovered in the marsh Porsemosen, near the town Ledøje west of Copenhagen. The nest contained six eggs, which were addled and dried out. The nest, which was situated in a birch (*Betula pubescens*) at a height of 1.80 m, was found when the owner of the marsh, Mr. FÜRST-HANSEN, was cutting down the branches of the said birch in order to prepare a path through this almost inaccessible part of the marsh. Fig. 1 shows the marsh with the solitary birch in which the nest was found, while in fig. 2 Mr. FÜRST-HANSEN is demonstrating the situation of the nest when he found it a few days previously. Fig. 3 shows the nest, fig. 4 four of the six eggs in the nest (middle row).

The Penduline Tit was hitherto not recorded from Denmark, and considerable interest is, therefore, attached to the discovery of the nest and eggs in Porsemosen. Furthermore, an individual, probably a male, was observed on the island of Bornholm April 24th, 1964 by MESSRS PEDERSEN, SILLEHOVED and MELCHIOR-HANSEN. The nearest breed-

ing places are situated in northern Poland (the former East Prussia and along the lower river Oder), but so far north it is only irregularly or exceptionally breeding. It has never been recorded in Sweden and Norway, but there are two observations in Finland.

The reason for the occurrence in eastern Denmark in the spring 1964 of the Penduline Tit, and also of other rare visitors from S.E., such as Savi's Warbler (*Locustella luscinioides*), was probably the exceptionally warm and dry weather in this period. In both April and May, *i.e.* the period in which the Penduline Tits strayed to Denmark and started breeding, the monthly mean temperature was 1° C. above the normal, and the precipitation about two thirds of the normal, on Bornholm even only half the normal. This situation approaches the climatic conditions to which the Penduline Tit normally is adapted. It appears that both this species and Savi's Warbler are expanding in central Poland (CZARNECKI 1962, p. 193), and this fact may also have contributed to the spread to Denmark.

LITTERATUR

- ALBRECHT-MØLLER 1964: Efterlysning. – Stuefuglene. Tidsskrift for Fuglevenner, **40**: 28–29.
- BECKMANN, K. O. 1964: Die Vogelwelt Schleswig-Holsteins. – Neumünster (155 pp.).
- CZARNECKI, Z. 1962: Ptaki jeziora Gopło. (With a Summary in English: The Birds of the Gopło Lake). – Acta Ornithologica **6**: 181–194.
- KUHK, R. 1939: Die Vögel Mecklenburgs. – Güstrow (333 pp.).
- NIETHAMMER, G. (Red.) 1937: Handbuch der deutschen Vogelkunde. Band I: Passeres. – Leipzig (474 pp.).
- PEDERSEN, A., SILLEHOVED, S. P. og MELCHIOR-HANSEN, R. 1965: Pungmejse (*Remiz pendulinus*) iagttaget på Bornholm, april 1964. Dansk Ornith. Foren. Tidsskr. **59**: 50.
- SALOMONSEN, FINN 1963: Systematisk Oversigt over Nordens Fugle. Nordens Fugle i Farver, Bind 7. – København (460 pp.).
- VAURIE, CH. 1959: The Birds of the Palearctic Fauna. Order Passeriformes. London (762 pp.).

Modtaget 19. nov. 1964.

FINN SALOMONSEN, Universitetets Zoologiske Museum, Universitetsparken 15, København Ø.